

3.4. Suodnos identiteta, etnokulturnih/etnogenetskih procesa oblikovanja Bunjevaca u povijesnoj perspektivi²⁶⁰

Bezbrojni su pristupi istraživanju migracija, etniciteta, identiteta i identifikacijskih procesa, kako u etnologiji i kulturnoj antropologiji, tako i u drugim srodnim znanstvenim disciplinama (usp. Grbić Jakopović 2014a:11-61). Kako se u ovome radu bavim jednom od (sub)etničkih grupa, izdajem već ranije prihvaćenu definiciju jedne takve zajednice:

Etničku grupu ili zajednicu čini kolektiv čije članove, sinkronijski i dijakronijski, mogu povezivati: porijeklo, povijest, pojedini elementi kulture (jezik, običaji, religija), teritorij, ekonomski interesi itd. Etnicitet je prema pojedinim teoretičarima primordijalna veza koja potječe iz datosti, društvenog postojanja, stječe se rođenjem unutar određenoga govornog područja, a zadržava se prakticiranjem utemeljenih društvenih praksi (usp. Geertz 1973:259). Za etnologe je prihvatljiva jednostavna definicija: „osobno poistovjećivanje s vlastitom kulturom“ (Gellner 1977:214). Svaki kolektivni identitet temelji se na osjećaju zajedničkog iskustva, projekciji zajedničke prošlosti i budućnosti. Svaki je identitet u biti simboličkog karaktera, a zajednice komuniciraju i identificiraju se na simboličkoj osnovi (Černelić i Rajković Iveta 2010:304-305).

Još sam u svojem ranijem radu naglasila potrebu povezivanje istraživanja problematike bunjevačkog identiteta s istraživanjem bunjevačke etnogeneze:

Istraživanjem etnogeneze jedne takve grupe, zapravo, počinjemo dobivati uvid u problematiku koja se tiče pitanja njihova identiteta u povijesnom kontekstu. Stoga je pitanje identiteta Bunjevaca kao etničke grupe u prošlosti važno, s obzirom na povijesne okolnosti koje su uzrokovale njihovo razdvajanje u 17. stoljeću i na posljedice tog razdvajanja, koje su utjecale na etnokulturni razvoj svih njihovih raseljenih ogranaka. Ako zanemarimo pitanje njihove etnogeneze, ne možemo dobiti pravi i jasni uvid u oblikovanje njihovog identiteta u prošlosti (Černelić 2005:27).

Na taj način se istraživanju konstrukcije bunjevačkog identiteta pristupa višedimenzionalno, uzimajući u obzir kako objektivne tako i subjektivne aspekte njihova etniciteta kroz povijesnu perspektivu (ibid. 28).²⁶¹

²⁶⁰ O ovome fenomenu već sam pisala u jednom koautorskom radu nastalom na temelju sustavnih istraživanja identiteta primorskih Bunjevaca (usp. Černelić i Rajković Iveta 2010). Te se spoznaje sada proširuju i na ogranak podunavskih Bunjevaca.

²⁶¹ Ovakva sveobuhvatna istraživanja bila su jedan od ciljeva istraživanja skupine znanstvenika u okviru spomenutih projekata čija sam bila voditeljica. Pregled rezultata prvoga projekta iznijela sam u svojim ranijim radovima (usp. Černelić 2003; ibid. 2006:23-28). Rezultati oba projekta spomenuti su na početku ove knjige, napose u napomeni 12, a u konačnici i ova je knjiga jedan od rezultata rada u okviru ta dva projekta.

Neka od razmišljanja temeljena na ovim teorijskim postavkama pokušat će se na temelju rezultata istraživanja iznesenih u ovoj knjizi uobličiti u njezinu završnom poglavlju.

Istraživanjem etnokulturnog oblikovanja i sukladno tome i etnogeneze Bunjevaca zapravo se pokušavaju utvrditi procesi njihova nastajanja i oblikovanja u etničku grupu komparativnom analizom. Kombinacijom istraživanja njihove tradicijske i suvremene kulture može se postići holistički pristup istraživanju pitanja njihova identiteta. Na taj način rezultati istraživanja mogu dati osnovu za pokušaj interpretacije povijesti bunjevačke kulture. U isto vrijeme, takva istraživanja mogu dati doprinos i boljem poznavanju nacionalne kulturne povijesti uopće:

Ako se pojedinim pojavama može odrediti etnička skupina koje ih je oblikovala, onda se dalje mogu, prateći sudbinu tih pojava, otkrivati etnogenetski procesi koji su slabo (ili nikako) dokumentirani pisanim izvorima. Takvim pristupom moguće je otkriti procese etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca kao dijela hrvatskog naroda, koji se uslijed povijesnih zbivanja odijelio u tri odvojena ogranka. (...) Etnološki pokazatelji potkrepljuju tvrdnju da su Bunjevci od svojih početaka bili sastavnim dijelom hrvatskoga nacionalnog korpusa. Te su spoznaje to bitnije što se zna da se srpska historiografija, pa i etnologija, trudila svim sredstvima dokazati srpsko podrijetlo Bunjevaca. Argumentiranim pobijanjem takvih nastojanja i utvrđivanjem novih činjenica njihove kulturne povijesti mogu se prikupiti dokazi za rasvjetljavanje njihove etnogeneze (ibid. 2003:410-411).

Ako se takvim spoznajama pridruže istraživanja sadašnjeg stanja svijesti Bunjevaca o njihovoj pripadnosti, može se postići cjelovit prikaz njihove kulture te se mogu pratiti etnokulturni procesi njihova oblikovanja kao etničke grupe, a posredno i konstrukcije njihova identiteta, od najranijih vremena do današnjih dana.

U skladu s pretpostavljenim holističkim pristupom istraživanju identiteta bunjevačkih ogranaka, a polazeći od posljedica migracija (kao što su raznolikost oblika njihovih identifikacija, bilo da se oblikuju na subjektivnoj ili objektivnoj razini) pokušat ću nadalje osvijetliti njihove uzroke, dakako sa svim ograničenjima koja su pritom nužna jer ih je moguće samo pokušati rekonstruirati na temelju sačuvanog bunjevačkog kulturnog repertoara. Razumijevanje oblika bunjevačkih identifikacija u prošlosti ograničavajuće je zbog nemogućnosti uvida u njihovu subjektivnu razinu i nedostatak podataka o tome kako su Bunjevci u to vrijeme sami sebe identificirali i kako su ih identificirali Drugi u čijem su okruženju živjeli. Spoznaje se temelje na povijesnim izvorima, u kojima se ne navodi njihov etnonim:

Uporaba etnonima Bunjevac gotovo da stoljećima nije izlazila izvan okvira tradicijske (oralne) komunikacije. Do druge polovice 19. stoljeća to ime praktički i nije bilo u službenoj i javnoj uporabi, tako da se u povijesnim izvorima susreće vrlo rijetko, uglavnom u pojedinim izvorima crkvene provenijencije. Pojam se najprije pojavio i koristio u komunikacijskom krugu

vlaških društava na Tromedi. Bunjevački je pojam stoga pripadao nekoj vrsti vlašskog idiolekta (etno-idiolekt), tj. vrsti žargona ili osobnoj varijanti jezičnog sistema vlaške zajednice (...) Prema svemu sudeći, prijelaz bunjevačkog imena iz generičkog naziva u etnonim dogodio se na osmanskome krajištu u kliško-ličkom prostoru («oko Dinare i Velebita») sredinom 16. stoljeća, a može se razumjeti samo u kontekstu procesa etnokonfesionalizacije vlaških društava (Šarić 2008:25).

Međutim, taj okvir tradicijske komunikacije iz tog vremena nije poznat niti dohvatljiv te je u tim pokušajima, dakle, moguće oslanjati se samo na njihov kulturni repertoar i na temelju njega iščitavati moguće objektivne čimbenike njihova identiteta.

Pokušat ću u tom kontekstu odgonetnuti suodnos posljedice i uzroka. Posljedica etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca jest konstrukcija njihova identiteta na više razina kroz povijest. Utvrđivanjem karakterističnih kulturnih elemenata njihove tradicijske baštine danas kroz jedno dulje vrijeme do mogućeg trenutka u prošlosti, dakle, u smislu etnološkog prezenta (u njegovu pravom značenju jednog duljeg razdoblja, a ne u značenju bezvremenosti koja mu se često krivo pripisuje), uz pomoć njihovih prenositelja, kazivača kao nositelja kolektivnog pamćenja, omogućen je povratni put od posljedice prema uzroku. Premda se sve te točke u mozaiku od sadašnjosti prema prošlosti ne mogu neprekinuto povezati, moguće je utvrditi postojanje nekih spona između prošlosti i sadašnjosti. Postoji, dakle, neki nedovoljno jasno definirani uzrok koji je na temelju posljedica (činjenica) moguće odgonetnuti. To se može postići utvrđivanjem etnokulturnih procesa kompariranjem kulturnih elemenata i njihove prostorne distribucije. Bez uzroka nema ni posljedica, a posljedice otvaraju put prema uzroku utvrđivanjem kojega je moguće rekonstruirati procesa etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca. Sam proces nastajanja i postupnog etnokulturnog oblikovanja neke grupe, u ovom slučaju Bunjevaca, ujedno je i početak izgradnje njihova identiteta koji nije moguće u prošlosti precizno odrediti, ali po zakonitosti uzroka i posljedice može se pretpostaviti da se također stvarao na opoziciji *mi* i *oni* jer se upravo određeni kulturni elementi pokazuju kao stabilni i stabilizirajući (oni koji opstaju). Nadalje, oni se pojavljuju kao pokazatelji etnokulturnih procesa jer su tijekom vremena postupno, postali markeri kulturnog i/ili etničkog identiteta, u smislu prepoznatljivosti određene subetničke grupe. U složenim uvjetima stalne mobilnosti ove etničke formacije ti su elementi tim značajniji jer su unatoč složenim povijesnim procesa i različitog vanjskog okruženja i utjecaja (promatraju li se svi ti isti elementi u svim bunjevačkim ograncima) opstali i postali markerom etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca.

Na te procese ukazuju i razmatrani elementi svadbenih običaja zabilježeni na terenu jer su upravo pojedini takvi specifični elementi, polazeći od posljedica prema uzrocima i njihovim povezivanjem, detektirani kao takvi. Neke do tih kulturnih elemenata moglo bi se uvjetno nazvati „nesvjesnim“ razinama identiteta jer njihovi nositelji nisu svjesni da ih baš takvi elementi etnokulturno identitetski određuju, premda se prema njima upravo i razlikuju od Drugih. Nositelji kulture katkada sve-

sno selektiraju određene objektivne sadržaje kulture, koji na taj način postaju markeri njihova identiteta na svjesnoj razini. Neke sadržaje kulture iz ranijih vremena njihovi nositelji prepoznaju, ali ih ne selektiraju, već ih se samo prisjećaju ili o njima znaju po predaji. To su kulturni elementi koji su „nesvjesno preživjeli“ u općem procesu etnokulturnog oblikovanja takvih zajednica u uvjetima odgovarajućih povijesnih zbivanja i migracija, dakle, kroz dinamiku interetničkih i intraetničkih interakcija u vremenu i prostoru. Takvi elementi (utvrđeni u svadbenim običajima primorskih Bunjevaca) nisu svjesno selektirani (za razliku od nekih istih elemenata kod podunavskih Bunjevaca, čemu su opet pogodovali različiti povijesno-politički čimbenici), ali su kao takvi sačuvani u sjećanju. Zahvaljujući toj sačuvanosti, bez obzira bila ona svjesna ili nesvjesna, selektirana ili neselektirana, moguće je odgo-netnuti njihovu uzročno-posljedičnu povezanost i uvjetovanost. Budući da broj tih sačuvanih elemenata nije velik, takav način otkrivanja zakonitosti uzroka i posljedice nije jednostavan i često ga je gotovo nemoguće detektirati.

Ako se sadržaj kulture promatra na lokalnoj razini za njihove nositelje oni su s jedne strane u cjelini „bunjevački“ jer ih oni kao takve doživljavaju, premda mnogi od njih objektivno nisu samo bunjevački, već pripadaju širem korpusu hrvatskih ili još i širih slavenskih, pa i predslavenskih elemenata, budući da su kroz povijest njihova oblikovanja bili u doticaju i sa starosjedilačkim stanovništvom prostora koje su još kao slavenska plemena naselili. S druge strane, kao pojedinačni svjesno ili nesvjesno selektirani elementi oni postaju markeri identiteta, ako se razlikuju od elemenata običaja drugih skupina u okruženju i izdvajaju u opoziciji prema njima. Dakle, ti su procesi započeli još u vrijeme kada oni nisu bili oblikovani kao zasebna hrvatska subetnička skupina. Iz povijesne perspektive identitetski stereotipi stvaraju se samo na temelju vanjskih čimbenika, kako sam već napomenula, odnosno samo na temelju povijesnih dokumenata, koji nisu dovoljno precizni u njihovu lokalnom subetničkom određenju. Dakle, nije poznato kakav je bio njihov vlastiti doživljaj identiteta, niti tko su oni prema Drugima iz vlastitog ugla gledanja. Ili to barem nije moguće sa sigurnošću tvrditi jer o tome nema dostupne povijesne dokumentacije. Pregleda takvih binarnih opozicija u određivanju etničkih grupa jednih prema drugima ima, ali one nisu u potpunosti istražene i odnose se samo na određene etničke skupine.²⁶²

Na temelju sačuvanih pojedinih specifičnih elemenata iz svadbenih običaja može se ukazati na uzročno-posljedičnu povezanost konstrukcije identiteta primorskih Bunjevaca i etnogenetskih procesa nastajanja i etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca. Svadbeni običaji nisu podjednako detaljno istraženi na svim područjima primorsko-ličkih Bunjevaca. Međutim, podrobija istraživanja svadbenih običaja u Senjskom bilu i Krivome Putu, te u Pazarištima i ciljana istraživanja u Lovincu pokazala su da je određeni broj upravo takvih elemenata sačuvan.²⁶³ To su upravo

²⁶² Usp. Andrić 1984; ibid. 1988; ibid. 2001; Jambrešić 1992.

²⁶³ Na ovome mjestu neću posebno izdvajati te elemente svadbenih običaja koji su detaljno razmatrani u prethodnim tematskim poglavljima.

područja s očuvanom sviješću stanovništva o njihovu bunjevačkom identitetu. Na području Krmpota svadbeni običaji u novije vrijeme nisu posebno istraženi, no na tom području također su uočljivi pojedini takvi elementi prema ranijim istraživanjima (Černelić 1986b). Na području južno od Senja i Sv. Jurja, na kojemu svadbeni običaji također nisu posebno istraživani, ali su kazivačima postavljena ciljana pitanja vezana upravo uz ranije utvrđene specifične elemente na drugim bunjevačkim lokacijama, takvih elemenata gotovo da nema, uz iznimku specifičnih elemenata uloge svatovskog časnika kuma, koja je kao takva već ranije utvrđena kao bitna karakteristika primorsko-ličkih Bunjevaca (usp. *ibid.* 2006:56-60). Moguće je da je zbog znatne raširenosti ove pojave na širem području primorsko-ličkih Bunjevaca, ovaj element običaja zadržan i na prostoru Primorja/Podgorja, odnosno da se slabljenje bunjevačkih identitetskih odrednica u priobalnom Podgorju nije odrazilo na nestajanje specifičnih obilježja ovoga svatovskog časnika. Nešto više specifičnih bunjevačkih elemenata u svadbenim običajima Podgorja zabilježeno je još samo u Lekeniku u zaleđu Karlobaga. To je područje Podgorja u kojemu je sačuvan bunjevački identitet lokalnog stanovništva. Suodnos očuvanosti bunjevačkog identiteta na širem području Primorja i očuvanost (ili samo tragovi) specifičnih elemenata iz svadbenih običaja pokazuje da tragova tim elementima ima upravo na područjima jače izraženog bunjevačkog identiteta. Ovdje se ne radi o selektiranim elementima objektivnog sadržaja kulture, koji bi kao takvi mogli biti markeri bunjevačkog identiteta svjesno odabrani od nositelja te baštine, već o sačuvanim specifičnim elementima čiji ih nositelji prepoznaju kao svoje, ali ih posebno ne ističu. Te elemente običaja pamte samo pojedini kazivači, no oni su značajni upravo stoga što predstavljaju trag koji vodi do uzroka koji na neki način povezuje početak i kraj te ukazuje na njihov višestoljetni kontinuitet. Kada je riječ o mnogim tradicijskim elementima često takvoga kontinuiteta nema, spone su prekinute i nedohvatljive. Stoga su takvi elementi upravo dragocjeni jer mogu ukazati na uzročno-posljedičnu povezanost etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca i očuvanosti njihova identiteta. Te su spone teško dokučive (ali ipak postojeće) upravo zato što se radi o specifičnim elementima koji su iz cjeline svadbenih običaja većinom zaboravljeni, no ipak poznati svim njihovim regionalnim skupinama, poneki od njih u tragovima (o kojima, kao što je slučaj i u primorsko-ličkih Bunjevaca, svjedoče samo rijetki kazivači, te su očito već dulje vrijeme izvan običajne prakse). Također je zanimljivo uočiti da se ti tragovi među podunavskim Bunjercima nešto više gube u Mađarskoj, a posebice na području okolice Budimpešte, gdje je hrvatsko stanovništvo heterogeno, što je očito i razlog više gubljenja specifičnih kulturnih elemenata, sukladno i ranijem nestajanju bunjevačkog identiteta među ovom regionalnom skupinom. I ovaj fenomen potvrđuje je naprijed navedenog uzročno-posljedičnog suodnosa: slabljenje bunjevačkih identitetskih odrednica odrazilo se i na slabljenje i nestajanje specifičnih obilježja njihovih svadbenih običaja (ili obrnuto).

Kad je riječ o dugotrajnom povijesnom procesu nastajanja i oblikovanja jedne specifične etnije u specifičnim povijesnim okolnostima u različitim epohama, riječ je o vrlo složenoj problematici, no kulturni elementi koji su opstali relativno stabilno do određenog trenutka njihova trajanja, mogu, dakle, indirektno ukazati na

processe etnokulturnog oblikovanja ove subetničke grupe, a istovremeno promatra li se ta ista grupa iz rakursa dohvatljive povijesti i/ili sadašnjosti, te spoznaje mogu pomoći u utvrđivanju specifičnih oblika konstrukcije njihova identiteta, ako ih se, između ostalog, promatra i kroz suodnos uzroka i posljedice. Istražujući moguće putove etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca u suodnosu s konstrukcijama njihova višestrukog identiteta, ujedno izranjaju i odgovori na pitanja o njihovoj sudbini jer je ona sasvim sigurno uvjetovana povijesnim i etnokulturnim procesima vezanim uz bunjevački fenomen koji sam u ovoj knjizi pokušala dokučiti u traženju odgovora na mnoga pitanja koja su tijekom njezina „rađanja“ izvirala. Iako sam ovom knjigom zaokružila svoja istraživanja njihovih ishodišta, sudbina i identiteta, neka od pitanja i dalje ostaju otvorena za buduća multidisciplinarna istraživanja.

U ovoj knjizi, dakle, u prvom redu promatram suodnos etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca i njihova identiteta i ne razmatram posebno procese (de)konstrukcije identiteta njihovih ogranaka. Zadnjih je desetak i nešto više godina posvećeno više članaka i knjiga tradicijskoj baštini, subjektivnim i objektivnim aspektima bunjevačkih identiteta.²⁶⁴ Spajanje rezultata svih ovih istraživanja može poslužiti kao dobro polazište za daljnje proučavanje složene bunjevačke problematike na više razina i iz perspektive više znanstvenih disciplina.

²⁶⁴ U okviru spomenutih projekata objavljeno je nekoliko radova koji se bave subjektivnim aspektima bunjevačkih identiteta s etnološkog i kulturno-antropološkog stajališta (usp. Škrbić-Alempijević 2003; Mucko 2008; Vugdelija 2010; Černelić i Rajković Iveta 2010). U posebnim znanstvenim monografijama posvećenim pojedinim ograncima, u tri sveska monografije *Živjeti na Krivom Putu* (2008 i 2009) i u monografiji *Tradicijska baština i etnokulturni identitet podunavskih Bunjevaca* (2014.) razmatraju se mnogi kulturni sadržaji njihove tradicijske kulture koji odražavaju objektivne aspekte njihova etnokulturnoga identiteta, kao i u brojnim člancima u *Senjskom zborniku* od 2003. do 2013. godine. Dva su interdisciplinarna zbornika radova posvećena identitetima bačkih Hrvata: *Identitet bačkih Hrvata* (2010) i *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti* (2013). Brojni su prilozi posvećeni kulturnoj baštini, subjektivnim i objektivnim aspektima identiteta svih bunjevačkih ogranaka u interdisciplinarnom zborniku radova *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu* (2014).